

*Волженцева И.В.
Абрамян Н.Д.*

РЕГУЛЯЦИИ И САМОРЕГУЛЯЦИИ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ ЛИЧНОСТИ: ЭМОЦИОГЕННЫЕ СПОСОБЫ

Аннотация. В статье подана классификация эмоциогенных способов регуляции психических состояний в контексте концептуального подхода к данной проблеме. В рамках исследования обосновано использование терминов «эмоциогенные способы», «метод». Раскрыта сущность, виды эмоциогенных способов в рамках перцептивной и интерактивной терапии. В связи с деятельностью системы анализаторов органов чувств, группа методов перцептивной терапии представлена аудиальными, визуальными и кинестетическими эмоциональными способами регуляции психических состояний, а разная сила влияния внешних раздражителей и предметов физического мира обусловила рассмотрение статических и динамических видов, которые вошли в интерактивную терапию. Охарактеризованы особенности проявления и влияния методов регуляции психических состояний, таких как: бинауральная терапия, слайдотерапия, видеотерапия, имаготерапия, песочная терапия, танцетерапия, имитационные игры согласно выше отмеченных групп.

Ключевые слова: эмоциогенные способы, регуляция психических состояний, метод, интерактивная терапия, перцептивная терапия, аудиальные, визуальные, кинестетические, статические и динамические способы, бинауральные звуки, слайдотерапия, видеотерапия, имаготерапия, песочная терапия, имитационные игры.

*Volzhentseva I.V.
Abrahamyan N.D.*

METHODS REGULATION OF MENTAL CONDITION: EMOTION-GENIC

Annotation. In article classification the emotion-genic methods of mental condition regulation in the context of conceptual approach to this problem are given. Within the research use of the terms "emotion-genic methods" is substantiated. The essence, types the emotion-genic methods within perceptual and interactive therapy is developed. Due to the activity of analyzers system of sense organs, the methods' group of perceptual therapy is presented by sound, visual and kinesthetic emotional methods of regulation mental conditions, and the different influence force of external irritants and objects of the physical world has caused consideration of static and dynamic types which have entered interactive therapy. Appearance features and influence of regulation methods of mental conditions, such as: binaural therapy, slide-therapy, video therapy, an imago-therapy, sand-therapy, a dance-therapy, imitating games according above mentioned groups are characterized

Keywords: *emotion-genic methods, regulation of mental condition, a method, interactive therapy, perceptual therapy, audials, visual, kinesthetic, static and dynamic methods, binaural sounds, slide-therapy, video-therapy, imago-therapy, sand therapy, imitative plays.*

РІВНІ ГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ЧИННИКИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ

Анотація: У статті досліджується проблема групової взаємодії в групах різного рівня організації (мікрогрупах, малих, середніх, великих і глобальних групах) в контексті концепції групового психологічного поля. Серед основних чинників взаємодії розглядається ставлення до інших учасників, ставлення учасника до групи, ставлення до себе, як учасника групових процесів. Властивостями групового несвідомого, що є чинником практично всіх групових процесів, виступають фрактальний і голографічний ефекти. Фрактальність – це подібність малого великому, спадкоємність закономірностей від індивідуального до колективного. Прикладом фрактального ефекту є конфліктна групова взаємодія, в основі якої лежать конфлікти ідентичностей. Голографічність – це об'ємність інформації, цілісність, що не роз'єднується на фрагменти. Розглядаються поняття соціальної динаміки як складової взаємодії на рівні соціальних систем; паралельні процеси як актуалізація неусвідомлюваних рівнів групового життя; симбіоз особистості з групою; делегування психологічних проблем.

Ключові слова: соціальні групи, групова взаємодія, групове психологічне поле, групова ідентичність, паралельні процеси, групова динаміка, соціальна динаміка, групове несвідоме.

Проблема групової взаємодії за своєю важливістю знаходиться на чільному місці серед теоретичних та практичних проблем соціальної психології груп. Адже будь-які процеси в групах (утворення, розвиток, зміна кількісного та якісного складу і структури груп, всі форми групової активності) так чи інакше містять складові групової взаємодії, що робить цю тему практично невичерпною.

У соціальній психології груп більш відоме поняття *групової динаміки*. Поняття групової взаємодії не зводиться до нього, оскільки включає поняття «групова статика» та інші стани і процеси. Крім того, групова взаємодія передбачає ширше коло процесів, що охоплюють особисті стосунки в групі, діяльнісні (учбові) відносини і проблеми, мета-рівень («зовнішні» по відношенню до групи проблеми). Взаємодіючи, малі групи можуть виступати як уособлення груп більш високого порядку (середніх, великих і глобальних). Крім того, групова взаємодія може розглядатися між різними суб'єктами: індивідами, групами різного рівня.

На даний час серед досить великої кількості досліджень малих, середніх і великих груп дуже мало таких, які б вивчали чинники групової взаємодії в контексті групових психологічних феноменів, насамперед – групової свідомості та групового несвідомого. В той же час, саме така модель дозволяє «психологізувати» проблему, відокремити її від соціологічної парадигми і знайти нові рішення у контексті основного предмета психологічної науки – людської психіки (в даному випадку – її групових феноменів).

Мета статті: дати характеристику чинників групової взаємодії на всіх рівнях організації груп (від малих до глобальних) та сформулювати загальні закономірності, насамперед такі, що стосуються проблем групової свідомості та групового несвідомого.

На сьогоднішній день є досить велика кількість теорій та концепцій, що описують психологію соціальних груп. В контексті нашої статті найбільш цікавими для нас є: теорія групової динаміки (К. Левін), особливо її аплікація до соціальних конфліктів [7]; концепції групових ефектів (Е. Мак-Дауголл, М. Рингельман, І. Денис, С. Аш та інші); теорії міжгрупової взаємодії (В. С. Агеев [1]) та

міжгрупових конфліктів (Д. Кемпбел, Дж. Бернард, У. Ньюком, М. Шериф [6]), остання – ідеями групових границь та групової ідентичності; мікрогрупова теорія (А. В. Сидоренков [13]). Серед теорій лідерства та владних стосунків слід виділити роботу В. О. Васютинського [3]. В цих роботах міститься багато цінних ідей, що були використані в наших розробках.

Роботи, що по справжньому звертають увагу на усвідомлювані та неусвідомлювані чинники групової взаємодії належать переважно не до соціальної психології, а до психотерапії, насамперед – до психоаналітичного напрямку: груповий психоаналіз (З. Фукс [18], В. Біон [2] та інші); теорія колективного несвідомого (К. Г. Юнг) та концепції групового несвідомого; концепція «теле» та співнесвідомого (Я. Л. Морено [20]). Остання робота належить до методів дії – потужної галузі гуманістичної групової психотерапії. Її автор відомий також важливими для нас роботами з соціометрії [8] та соціодрами [20; 22]. Дуже оригінальний підхід до вивчення несвідомих аспектів взаємодії знаходимо в теорії психологічних ігор (Е. Берн).

Окремо слід виділити групу методів системної сімейної психотерапії, що базуються на теорії сімейних систем (М. Боуен). Однією з фундаментальних праць цього підходу є теорія неусвідомлюваної сімейної лояльності (І. Бузормені-Надь [16]). Цікавими для нас є теорії «сімейного сузір'я», «знаючого поля» (Б. Хелінгер, Г. Вебер, Б. Ульсамер, Р. Шелдрейк) та метод сімейних розміщень. Важливим напрямом системного сімейного підходу є трансгенераційна психологія та психотерапія (А. А. Шутценбергер [15] та інші). Він методологічно поєднується з теорією колективних травм та їх трансгенераційної передачі (В. Волкан [23], П. Ф. Келлерманн [19] та інші).

Для розробки нашої концепції були охоплені й інші дослідження, в тому числі і наші роботи: теорії та концепції ідентичності: соціальної, групової, рольової тощо (Г. Теджфел і Дж. Тернер [21], Ч. Гордон, П. П. Горностай [4; 11] та інші); теорії соціальної перцепції (Дж. Брунер [17]); теорії та концепції суб'єктного підходу, концепція індивідуального та групового суб'єкта (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлінський [12], В. О. Татенко [14]); теорії групової рефлексії (І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, М. І. Найд'юнов [9]); фрактальна психологія (О. А. Донченко [10]).

На основі цих теорій, концепцій, практичних розробок та результатів власних досліджень нами була розроблена концепція групової взаємодії, яка скоро буде опублікована. В ній поняття групової взаємодії охоплює групову динаміку та групову статику. Відповідно рівновага в групі може бути динамічною та статичною. Як одні з ключових розглядаються поняття близькості між соціальними суб'єктами (об'єктами) і поняття дистанції (соціальної, рольової, емоційної тощо). В концепції розглядається низка парних понять. Одна з таких пар – «групова інтеграція» та «групова дезінтеграція». Групову інтеграцію не слід протиставляти груповій диференціації (як це інколи роблять), це різні процеси, які не належать одному континууму. Протилежній «груповій диференціації» є «групова дезструктуризація». Група може одночасно інтегруватися і диференціюватися, а також – дезінтегруватися і дезструктуризуватися. Ще однією парою понять є «групова згуртованість» і «групова дисоційованість». Концепція містить ще низку інших положень.

У даній статті ми не обмежуємось психологією малих груп, оскільки багато виявлених закономірностей носять більш загальний характер і стосуються груп різного

масштабу. За рівнем організації (розміром) групи можуть класифікуватись по-різному. Ми пропонуємо такий поділ: мікрогрупи, малі групи, середні групи, великі групи, глобальні групи. Ця класифікація визначається не лише розміром, а й рівнем взаємодії між їхніми членами та іншими соціальними суб'єктами, що входять у структуру групи.

Мікрогрупи – це, як правило, неформальні угруповання всередині малих груп, або окремі групи чисельністю 2-5 осіб. Мікрогрупа завжди є контактною, тобто кожний її член контактує з усіма іншими. Мікрогрупа не має внутрішньої соціометричної структури, тобто – не поділяється на менші групи. Інакше – ми б розглядали кожну з них, як окрему мікрогрупу. Згуртованість мікрогруп, як правило, більша, ніж груп вищого рівня.

Малі групи – це формальні і неформальні групи, об'єднані спільною метою, що визначає їх існування. Їхня чисельність, як правило, знаходиться в межах від 5 до 20-30 осіб, інколи – більше. Мала група також є контактною, принаймні – всі її члени знайомі між собою. Проте, між окремими членами може не бути прямих контактів.

Середні групи – це формальні і неформальні об'єднання; вони можуть включати в свою структуру малі групи, кожна з яких має власну автономність. Чисельність середньої групи може коливатись в широких рамках, найчастіше – вона вимірюється сотнями осіб. Окремі члени середньої групи (що належать до різних малих груп) можуть бути незнайомими, проте потенційно вони з високою ймовірністю можуть часто зустрічатись між собою. В структурі середньої групи існують формальні та неформальні малі групи.

Великі групи – це сукупності людей, що складаються з середніх і малих груп. Чисельність великих

груп – поняття відносне, найчастіше – вони вимірюються тисячами осіб і більше. Великі групи можуть утворюватися за різними критеріями: найчастіше – за організаційною ознакою, за територіальною ознакою та за ознакою ідентичності. Групи за організаційною ознакою об'єднуються, як правило, у формальну структуру. Приклади: великі установи, корпорації, політичні партії тощо. Групи за територіальною ознакою – це сукупності людей, що мешкають на певній достатньо чітко окресленій території. Приклади: місто, село. Групи за ознакою ідентичності – це сукупності людей, об'єднаних спільними рисами, пов'язаними з соціальною ідентичністю. Приклади: етнічні меншини, релігійні громади, професійні спільноти (крім формальних професійних об'єднань, які належать до великих груп першого виду або до середніх груп). Члени великої групи знайомі лише з частиною інших членів, з рештою – немає навіть опосередкованих контактів.

Глобальні групи – це найбільші з існуючих груп, що охоплюють сукупності великих груп за всіма ознаками і виступають суб'єктами і об'єктами цивілізаційних і глобально-політичних процесів. Чисельність глобальних груп найчастіше вимірюється мільйонами осіб і більше. Приклади: народи, країни, суспільства, держави, а також їх об'єднання, союзи, цивілізації. Сучасний світ переживає епоху глобалізації, що супроводжується утворенням великих міждержавних і міжконтинентальних об'єднань: економічних, політичних, військових, культурних тощо. Одним із показників цих процесів є створення соціальних мереж у віртуальному просторі, які також можуть бути віднесені до глобальних груп.

Групова взаємодія є дуже важливою на всіх рівнях організації груп. На кожному рівні є специфічні особливості взаємодії, існують також спільні

закономірності. Учасником (суб'єктом) групової взаємодії може бути особистість, або група будь-якого рівня організації. Кожний учасник взаємодії є одночасно і суб'єктом взаємодії (що проявляє активність по відношенню до інших учасників), і об'єктом (на якого спрямований вплив інших учасників). Умовно (за характером участі) можна розглядати такі види групової взаємодії: 1) *міжособистісна* (між окремими особами, що належать одній групі); 2) *внутрішньогрупова* (між мікрогрупами, або іншими структурними частинами групи, що відбувається у контексті більшої групи); 3) *особистісно-групова* (між особистістю та групою, до якої вона належить; наприклад, проблеми лідерства); 4) *міжгрупова* (між різними групами, що належать до однакових рівнів організації); 5) *міжгрупова* (між групами, що належать до різних рівнів організації); 6) *змішана* – така, що включає взаємодію трьох чи більше суб'єктів різних рівнів організації.

Найважливішим чинником групової взаємодії є взаємне ставлення (або в ширшому сенсі – відношення) її учасників один до одного. Під «учасником» тут слід розуміти не лише індивіда, а й будь-якого іншого соціального суб'єкта (в тому числі, і групового). Можна виділити три категорії таких ставлень:

1. *Ставлення до інших учасників* (симпатії, антипатії, феномен «теле» тощо); серед неусвідомлюваних компонентів одним з важливих є *перенос*, який зумовлює емоційне ставлення, не пов'язане з реальними подіями і вчинками.

2. *Ставлення учасника до групи, до якої він належить* (лояльність, довіра тощо); серед неусвідомлюваних компонентів – *незрима лояльність* (І. Бузормені-Надь [16]); сюди можна віднести і ставлення групи до індивіда, прийняття групою і похідні від цього

відчуття безпеки, довіри, сприятливий емоційний клімат тощо.

3. *Ставлення до себе, як учасника групових процесів* (лідерство, влада, конкуренція тощо); серед неусвідомлюваних компонентів – потреба у визнанні, прихильності тощо, підсилена невпевненістю (аж до комплексу меншовартості, який можна розглядати не лише на рівні індивіда, а й на рівні малих, середніх і навіть великих груп). Соціометричне змагання спрямоване на досягнення визнання групою в трьох можливих статусних ролях: *лідер, зірка, авторитет* (або в їх поєднанні).

Концепція групової взаємодії спирається на гіпотези, концепції, теорії, емпіричні та феноменологічні моделі *групового несвідомого*, розуміючи під цими явищами прояви від індивідуального до колективного несвідомого (в розумінні К. Г. Юнга). На даний момент емпірична психологія і практика психотерапевтичної допомоги накопичили багато фактичного матеріалу, що підтверджує існування *«групового психологічного поля»* – певної реальності, яка умовно складається з групової свідомості та групового несвідомого. Вивчення властивостей цього поля знаходиться на початковому етапі, не кажучи вже про теоретичні розробки, які б більш-менш відповідали критеріям науковості. Попри всі експериментальні та методологічні складнощі дослідження цих феноменів, все ж є просування в цих питаннях, і розроблені окремі елементи майбутньої теорії групового психологічного поля.

Одними з властивостей групового несвідомого, що проявляються у груповій взаємодії і є чинником практично всіх групових процесів, виступають *фрактальний і голографічний* ефекти. Фрактальність – це подібність малого великому, спадкоємність закономірностей від індивідуального (особистого) до колективного

(загальнолюдського) несвідомого, між якими знаходяться несвідоме всіх видів малих, середніх і великих груп. Так, у взаємодії соціальних суб'єктів більш високого порядку (середніх, великих і глобальних груп) виникають процеси, подібні до групової динаміки, але вони повинні розглядатися в більш широкому контексті групової взаємодії.

Прикладом фрактального ефекту є конфліктна групова взаємодія, в основі якої лежать протиріччя (конфлікти) ідентичностей. Ці процеси мають багато спільного, наприклад, в малих групах (в моменти загострення групової динаміки) і у великих групах (в періоди соціальних конфліктів). В них майже однаково задіяні баланс-дисбаланс динамічної і статичної рівноваги, групової статичності і групової динаміки, утворення групових захисних механізмів для утримання групових кордонів, формування і поширення групових міфів, що підживлюються груповими стереотипами, настановленнями і упередженнями (аж до формування образу ворога), тощо. По аналогії з груповою динамікою подібні процеси у великих групах ми називаємо *соціальною динамікою* (термін Я. Л. Морено [8]), яка є складовою соціальної взаємодії. Ця концепція може охоплювати суспільні конфлікти різних рівнів, в яких залучені групи будь-якого розміру.

Чудовою ілюстрацією сказаного є соціальний конфлікт на сході України, який розпочався весною 2014 року. Можна припустити (хоча у нас немає достовірної інформації), що кремлівські політтехнологи, автори «проекту Новороссія», керувалися закономірностями групової (зокрема – мовно-етнічної) ідентичності та саме на протиріччях, пов'язаних з нею, розробили план дій, який був втілений у реальність.

Міжгрупові конфлікти певною мірою можна вважати конфліктами ідентичностей. У динаміці цих конфліктів (на всіх рівнях: від малих груп до великих) чітко простежується зв'язок структури групової ідентичності з груповою чи соціальною динамікою. Будь-яка зміна структури супроводжується загостренням динамічних процесів. І навпаки: будь-які динамічні процеси так чи інакше призводять до нової конфігурації групової структури і нової структури ідентичності.

Пояснення окремих механізмів можна знайти в *реалістичній теорії міжгрупового конфлікту* (Д. Кемпбел, Дж. Бернард, У. Ньюком, М. Шериф [6, с. 82–93]), яка серед основних причин конфліктів розглядає зіткнення групових інтересів і реальну загрозу з боку іншої групи. Більш універсальну трактовку ми знаходимо у Я. Л. Морено, який стверджував, що «соціальні конфлікти і напруження посилюються прямо пропорційно соціодинамічному розходженню між офіційним суспільством і соціометричною матрицею» [8, с. 201]. Метод соціометрії спроможний працювати з групами будь-якого рівня організації, хоча практика його застосування поширена лише на малі та середні групи. Тут містяться цінні ідеї щодо групового несвідомого, які можна розвинути, спираючись на уявлення про групову ідентичність [11].

Голографічність, ще одна властивість групового психологічного поля – це об'ємність інформації, цілісність, що не роз'єднується на фрагменти. Згідно з цим, кожен менший елемент системи має інформацію про більшу частину системи і про всю систему в цілому. Наприклад, кожен індивід має несвідомої інформацією про свою сім'ю і про рід в цілому. Група як система являє собою своєрідну голограму, у якій відбита інформація, що стосується цієї системи, у тому числі (а можливо навіть – насамперед),

несвідома. Кожна людина (представник групи), як шматочок цієї голограми, є носієм не тільки своєї індивідуальної історії, але й інформації про групу в цілому, що може проявлятися в самих неймовірних формах, що інколи межують з парапсихологією. Найкраще ці ефекти проявляються у так званих *синергетичних групах*, що мають високий ступінь розвитку і потужне групове психологічне поле. Прикладом таких груп є сімейні системи, подібні процеси в яких описані під узагальненою назвою «синдром предків» [15]. На цих ідеях будується й метод системних сімейних розміщень, у якому в штучних «лабораторних» умовах вдається відтворити систему несвідомої родової інформації й навіть впливати на неї психотерапевтичними засобами.

Цікавим груповим феноменом є так звані *паралельні процеси*, тобто всередині групи немовби існує друга група, що складається з тих самих членів, але веде себе по іншому. Група неначе перебуває одночасно в двох реальностях. Ця «друга» реальність (паралельний груповий процес) може відображати глибший, неусвідомлюваний шар групового життя, який через певні причини актуалізувався і перейшов з латентного рівня на явний. Іншим прикладом паралельного процесу є спонтанне чи цілеспрямоване утворення в групі «моделі» іншої групи, яка перебуває у фокусі групової уваги. Практична екстраполяція такого явища має місце у спеціальних методах дії, коли в терапевтичній чи тренінговій групі моделюється група з іншої реальності. В методі системних розміщень відтворюється «сімейно-родова система» одного з учасників групи (середня група – в малій групі). В методі соціодрами відтворюється соціум, події в якому є актуальними і важливими для учасників (велика група – в малій або середній групі).

Важливою умовою існування будь-яких соціальних суб'єктів є наявність, динаміка і захист групових границь. З одного боку, зовнішні (між групою і соціальним середовищем) і внутрішні групові границі (між угрупованнями, між груповими ролями, між груповими цінностями тощо) зберігають цілісність групи та її структури, з іншого – можуть бути причиною ускладнень групової взаємодії. Проблема кордонів соціальних груп тісно пов'язана з проблемою симбіозу та автономності. Тут також спостерігається аналогія від особистості до рівня великих груп. На рівні глобальних груп ми виходимо на проблему тоталітарної ідеології та психології і на проблему симбіозу особи і держави. Е. Фромм торкається цієї теми в рамках концепції «втечі від свободи». Не менш цікаво розв'язати цю проблему в рамках концепції групового психологічного поля.

Ще одна тема запозичена з області системного сімейного підходу (зокрема – з трансгенераційного напрямку), пов'язана з делегуванням нерозв'язаних проблем. Тут фрактальні закономірності також мають місце: нерозв'язані психологічні проблеми соціальних суб'єктів всіх рівнів (від особистості до глобальних груп) не зникають, а постають пізніше, інколи – в ускладненому вигляді. Якщо вони не розв'язуються даним соціальним суб'єктом, відбувається передача іншим суб'єктам. Ці закономірності існують як на рівні індивіда, так і на рівні всіх соціальних груп. Найчастіше нерозв'язані проблеми делегуються найближчому соціальному оточенню, якщо його суб'єкти є симбіотично залежними, або нащадкам. Механізм цієї передачі не до кінця відомий, одне з пояснень пов'язане з поняттям незримої лояльності. Ми можемо використати для пояснення модель групового несвідомого, яке, за визначенням, не обмежене у просторі і часі. У груповому несвідомому відбувається своєрідна

«консервация» нерозв'язаних проблем, через нього здійснюється передача проблем іншим соціальним суб'єктам.

Насамкінець ми можемо зробити важливі висновки і окреслити подальші перспективи. Колектив лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України протягом 2006-2016 років вивчає різні аспекти психології малих груп, зокрема – пов'язані з груповою взаємодією. Результати висвітлені в ряді публікацій, серед них – опубліковані монографії [5; 11]. В майбутньому планується видати роботу «Свідоме та несвідоме у груповій взаємодії». Спираючись на емпіричні та теоретичні напрацювання лабораторії, а також узагальнюючи результати сучасних досліджень у галузі психології малих груп, ми сформулювали ряд закономірностей для групової взаємодії на різних рівнях. В даній статті ми зупинимось лише на закономірностях, загальних для груп різного рівня організації, залишивши поза увагою специфічні закономірності для груп кожного рівня.

Розроблювані проблеми мають велике практичне значення: це і взаємодія в освітньому середовищі і пов'язаний з нею соціально-психологічний клімат в освітніх колективах, від яких залежить ефективність навчальної та педагогічної діяльності. Це і групова психологічна допомога не лише групам освітнього середовища, а й військовим та постраждалим від воєнного конфлікту, вимушеним переселенцям тощо.

Ми дослідили дуже цікаві закономірності, і перед нами відкрилися широкі перспективи досліджень, що не обмежуються психологією малих груп. Ми виходимо на надзвичайно складні і глибокі теми: проблему тоталітарної ідеології та психології – окрему велику тему для

історичної, політичної психології та соціальної психотерапії; проблему передачі в суспільстві колективних (історичних) травм, задачу опрацювання цього травматичного досвіду та подолання його наслідків та багато інших.

Ми переконалися, що соціальна психологія груп може мати свій специфічний об'єкт дослідження, що відрізняє її від соціології. Йдеться про модель групового психологічного поля, що поєднує в собі групову свідомість і групове несвідоме. В цьому ключі ми і досліджуємо психологію групової взаємодії, а раніше – досліджували проблеми групової ідентичності. Сподіваємося, що наші результати будуть складовою частиною майбутньої теорії групового психологічного поля.

Література

1. *Агеев В. С.* Межгрупповое взаимодействие : социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М.: Изд-во МГУ, 1990.
2. *Бион У. Р.* Научение через опыт переживания / У. Р. Бион ; пер. с англ. – М.: «Когито-Центр», 2008.
3. *Васютинський В. О.* Інтеракційна психологія влади / В. О. Васютинський. – К., 2005.
4. *Горностай П. П.* Социальные конфликты и групповая идентичность / Павло Горностай // Соціально-психологічні особливості професійної діяльності працівників соціальної сфери: соціальні виміри сучасності. – Київ-Мелітополь, 2014. – С. 40–45.
5. Динамічні процеси в малій групі: соціально-психологічний вимір освітнього середовища: [монографія] / [П. П. Горностай, О. Л. Вознесенська, І. В. Грибенко та ін.]; за наук. ред. П. П. Горностая. – Кіровоград; Імекс-ЛТД, 2013.

6. *Кэмпбелл Д. Т.* Социальные диспозиции индивида и их групповая функциональность: эволюционный аспект / Д. Т. Кэмпбелл // Психологические механизмы регуляции социального поведения. – М.: Наука, 1979. – С. 76–102.
7. *Левин К.* Разрешение социальных конфликтов / К. Левин; пер. с англ. – СПб.: Речь, 2000.
8. *Морено Я. Л.* Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено; пер. с англ. – М.: Академический проект, 2001.
9. *Найдьонов М. І.* Формування системи рефлексивного управління в організаціях : [монографія] / Найдьонов Михайло Іванович. – К.: Міленіум, 2008.
10. Основи фрактальної психології: Проект психоекологічного оновлення / За ред. О. А. Донченко. – К.: Міленіум, 2006.
11. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення : [монографія] / [П. П. Горностай, О. А. Ліщинська, Л. Г. Чорна та ін.]; за наук. ред. П. П. Горностая. – К.: Міленіум, 2014.
12. Психологія індивідуального і групового суб'єкта / Под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. М.: ПЕР СЭ, 2002.
13. *Сидоренков А. В.* Малая группа и неформальные подгруппы : микрогрупповая теория: монография / А. В. Сидоренков. – Ростов н/Д.: Изд-во ЮФУ, 2010.
14. *Татенко В. А.* Психология в субъектном измерении: монография / В. А. Татенко. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 1996.
15. *Шутценбергер А. А.* Синдром предков. Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциограммы / А. А. Шутценбергер ; пер. с франц. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2005.

16. *Boszormenyi-Nagy I. Invisible Loyalties: Reciprocity in Intergenerational Family Therapy / I. Boszormenyi-Nagy, G. V. Spark. – New York: Brunner/Mazel, U.S.A., 1984.*
17. *Bruner, J. The perception of people / J. Bruner, and R. Tagiuri // Handbook of Social Psychology / Ed. by G. Lindzey. – V. 2. – L., 1954. – pp. 624–654.*
18. *Foulkes S. H. Gruppenanalytische Psychotherapie. Der Begründer der Gruppentherapie über die Entwicklungsstationen seiner Methode in Theorie und Praxis / S. H. Foulkes. – Frankfurt: Fischer, 1986.*
19. *Kellermann N. P. F. (). Transmission of Holocaust Trauma / N. P. F. Kellermann // National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation, 2000. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://peterfelix.tripod.com/home/trans.htm>*
20. *Moreno J. L. Who shall survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama / J. L. Moreno. – Beacon, N.Y.: Beacon House Inc., 1953.*
21. *Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel / Ed. by W. P. Robinson. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 1996.*
22. *Sociodrama in a Changing World: An anthology of international developments / Ed. by R. Wiener, D. Adderley, K. Kirk. – Raleigh, NC: www.lulu.com, 2011.*
23. *Volkan V. Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism / V. Volkan. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997.*

References

1. *Ageev, V. S. Mezhhруппovoe vzaimodejstvie: social'no-psihologicheskie problemy / V. S. Ageev. – M.: Izd-vo MGU, 1990.*
2. *Bion, U. R. Nauchenie cherez opyt perezhivaniya / U. R. Bion ; per. s angl. – M.: «Kogito-Tsentr», 2008.*

3. Vasyutyns'kyy, V. O. Interaktsiyna psykholohiya vlady / V. O. Vasyutyns'kyy. – K., 2005.
4. Gornostay P. P. Sotsialnyie konflikty i gruppovaya identichnost / Pavlo Gornostay // Sotsial'no-psykholohichni osoblyvosti profesiynoyi diyal'nosti pratsivnykiv sotsial'noyi sfery: sotsial'ni vymiry suchasnosti. – Kyiv- Melitopol, 2014. – S. 40-45.
5. Dynamichni protsesy v maliy hrupi: sotsial'no-psykholohichnyy vymir osvith'oho seredovyscha [monohrafiya] / [P. P. Gornostay, O. L. Voznesens'ka, I. V. Hrybenko ta in.] za nauk. red. P. P. Gornostaya. – Kirovohrad: Imex-LTD, 2013.
6. Campbell D. T. Social'nye dispozicii individa i ih gruppovaya funkcional'nost': jevoljucionnyj aspekt / D. T. Campbell. – M.: Nauka, 1979. – S. 76–102.
7. Levin, K. Razreshenie sotsialnyih konfliktov / K. Levin; per. s angl. – SPb.: Retsh, 2000.
8. Moreno, J. L. Sociometrija: Jeksperimental'nyj metod i nauka ob obshhestve J. L. Moreno; per. s angl. – M.: Akademicheskij proekt, 2001.
9. Nayd'onov, M. I. Formuvannya systemy refleksyvnoho upravlinnya v orhanizatsiyakh: [monohrafiya] / Nayd'onov Mykhaylo Ivanovych. – K.: Milenium, 2008.
10. Osnovy fraktal'noyi psykholohiyi : Proekt psykhoekolohichnoho onovlennya / Za red. O. A. Donchenko. – K.: Milenium, 2006.
11. Psykholohiya hrupovoyi identychnosti: zakonomirnosti stanovlennya / P. P. Gornostay, O. A. Lishchyns'ka, L. G. Chorna ta in.] za nauk. red. P. P. Gornostaya. – K.: Milenium, 2014.
12. Psihologija individual'nogo i gruppovogo sub'ekta / Pod red. A. V. Brushlinskogo, M. I. Volovikovoy. – M.: PER SE, 2002.

13. Sidorenkov, A. V. Malaja grupa i neformal'nye podgruppy: mikrogruppovaja teorija: monografiya / A. V. Sidorenkov. – Rostov n/D.: Izd-vo YuFU, 2010.
14. Tatenko, V. A. Psihologija v sub'ektnom izmerenii / V. A. Tatenko. K.: Vydavnychyy tsentr «Prosvita», 1996.
15. Schützenberger, A. A. Sindrom predkov. Transgeneracionnye svjazi, semejne tajny, sindrom godovshhiny, peredacha travm i prakticheskoe ispol'zovanie genosociogrammy / A. A. Schützenberger; per. s frants. – M.: Izd-vo Instituta Psihoterapii, 2005.
16. *Boszormenyi-Nagy I.* Invisible Loyalties: Reciprocity in Intergenerational Family Therapy / I. Boszormenyi-Nagy, G. V. Spark. – New York : Brunner/Mazel, U.S.A., 1984. – 408 p.
17. *Bruner, J.* The perception of people / J. Bruner, and R. Tagiuri // Handbook of Social Psychology / Ed. by G. Lindzey. – V. 2. – L., 1954. – pp. 624–654.
18. *Foulkes S. H.* Gruppenanalytische Psychotherapie. Der Begründer der Gruppentherapie über die Entwicklungsstationen seiner Methode in Theorie und Praxis / S. H. Foulkes. – Frankfurt: Fischer, 1986.
19. *Kellermann N. P. F.* Transmission of Holocaust Trauma / N. P. F. Kellermann // National Israeli Center for Psychosocial Support of Survivors of the Holocaust and the Second Generation, 2000. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://peterfelix.tripod.com/home/trans.htm>
20. *Moreno J. L.* Who shall survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama / J. L. Moreno. – Beacon, N.Y.: Beacon House Inc., 1953.
21. Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel / Ed. by W. P. Robinson. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 1996.

22. Sociodrama in a Changing World: An anthology of international developments / Ed. by R. Wiener, D. Adderley, K. Kirk. – Raleigh, NC: www.lulu.com, 2011.

23. *Volkan V.* Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism / V. Volkan. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 1997.

Горностаи П.П.

УРОВНИ ГРУППОВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: ФАКТОРЫ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ

Аннотация: В статье исследуется проблема группового взаимодействия в группах разного уровня организации (мик로그руппах, малых, средних, больших и глобальных группах) в контексте концепции группового психологического поля. Среди основных факторов взаимодействия рассматривается отношение к другим участникам, отношение участника к группе, отношение к себе, как участнику групповых процессов. Свойствами группового бессознательного, являющимися факторами практически всех групповых процессов, выступают фрактальный и голографический эффекты. Фрактальность – это подобие малого большому, преемственность закономерностей от индивидуального к коллективному. Примером фрактального эффекта является конфликтное групповое взаимодействие, в основе которого лежат конфликты идентичностей. Голографичность – это объемность информации, целостность, не разъединяемая на фрагменты. Рассматриваются понятия социальной динамики как составляющей взаимодействия на уровне социальных систем; параллельные процессы как актуализация неосознаваемых уровней групповой жизни; симбиоз личности с группой; делегирование психологических проблем.

Ключевые слова: социальные группы, групповое взаимодействие, групповое психологическое поле, групповая

идентичность, параллельные процессы, групповая динамика, социальная динамика, групповое бессознательное.

Gornostai P. P.

GROUP INTERACTION LEVELS: FACTORS AND PATTERNS

Abstract: The article examines the problem of group interaction in groups of the different organization levels (micro-groups, small, medium, large and global groups) in the context of group psychological field concept. Among the main factors of interaction is considered relation to the other participants, relation of participant to the group, relation to itself, as a member of group processes. The fractal and holographic effect are the properties of the group unconscious, as a factor in almost all group processes. Fractality is a similarity of small and large, succession of regularities from the individual to the collective. An example of a fractal effect is a conflicting group interaction, which is based on conflicts of identities. Holographity is a three-dimensionality of information, integrity, not being divided into fragments. The concepts of social dynamics as a component of the interaction at the level of social systems; parallel processes as the actualization of unconscious levels of group life; symbiosis of the individual with the group; delegation of psychological problems are considered.

Keywords: social groups, group interaction, group psychological field, group identity, parallel processes, group dynamics, social dynamics, group unconscious.